

VARIA

Robert Kucharski¹

„Ewolucja obowiązku obrony Ojczyzny”

Tytułem wstępu

Obowiązek obrony Ojczyzny jest fundamentalnym elementem funkcjonowania państwa narodowego oraz stanowi wyraz relacji i więzi obywatela z państwem. W polskiej tradycji politycznej i prawnej zagadnienie to zajmuje szczególne miejsce. Ewolucja obowiązku obrony Ojczyzny odzwierciedla zmiany ustrojowe, społeczne oraz militarne, jakie zachodziły na przestrzeni wieków w istnieniu polskiego ośrodka siły. Aktualność tych zagadnień stała się nadto widoczna obecnie, w okresie wzrastania napięć politycznych na arenie międzynarodowej. Niniejsze opracowanie stanowi przegląd najistotniejszych aktów prawnych kształtujących rozwój idei i praktyki wykonywania obowiązku obrony Rzeczypospolitej, jako emanacji i organizacji państwowej Narodu Polskiego w ujęciu historycznym – od czasów piastowskich do chwili obecnej. Celem opracowania jest zwaloryzowanie tezy o ciągłości historycznej obowiązku obrony Ojczyzny i zadań jakie prawo nakłada na Polaków w sytuacji ziszczenia się przesłanek do realizacji tego obowiązku. Zakres opracowania nie obejmuje okresu pomiędzy upadkiem I Rzeczypospolitej a rokiem 1918, w którym obowiązki obronne realizowane były na rzecz państw zaborczych. Zasygnalizowane zostaną wybrane zagadnienia i aspekty prawne, wskazujące na istotne społecznie trendy i praktyki wypracowane na przestrzeni dziejów i wskazujące na stopniową ewolucję obowiązku obrony Ojczyzny.

¹ Robert Kucharski, prokurator Prokuratury Rejonowej w Częstochowie, ORCID: 0000-0002-2279-9496.

Słowa kluczowe

Obowiązek obrony Ojczyzny, obrona Ojczyzny, obrona narodowa, świadczenia osobiste, świadczenia rzeczowe, obrona cywilna, wojsko, armia, wojna, konflikt, bezpieczeństwo publiczne, pobór, służba wojskowa.

1. Okres I Rzeczypospolitej

We wczesnych wiekach średnich jeszcze przed i tuż po formalnym wykształceniu się struktur państwowości Polski okresu piastowskiego obowiązek uczestnictwa w siłach zbrojnych spoczywał na pospolitym ruszeniu całej męskiej populacji na zasadzie zwyczaju. Mężczyźni zdolni do noszenia broni, w sile wieku byli wzywani przez władcę do stawienia się wg związków szczeniowych i rodowych i określani mianem „wojów”. Wezwanie następuje przez tzw. „wici”, a z czasem w Rzeczypospolitej Szlacheckiej pod postacią listów hetmańskich². Każdy szczen i ród wystawia siłę zbrojną, która udaje się do grodów, gdzie zbierają się wojowie. Uczestnicy wyposażają się we własnym zakresie: kto może jedzie konno, reszta idzie pieszo uzbrojona w rozmaity oręż „jeszcze w XI wieku żelazo jest w wielkiej cenie; ochronne uzbrojenie stanowią przeważnie tarcze drewniane, skórą powleczone” – pisze Marian Kukiel³. Masa pospolitego ruszenia obejmuje zbrojnych kmieci jak i tzw. „włodyków”, czyli zamożniejszych gospodarzy⁴. Nad siłą zbrojną danego plemienia stawiającą na wezwanie, komendę sprawuje książę lub wojewoda.

Z czasem powinność wojenna podlega znacznemu zróżnicowaniu, albowiem część rodów zaczyna realizować obowiązek obrony wykonując szereg świadczeń na rzecz obrony państwa (daniny, robocizna, dostarczania zwierząt pociągowych, bydła i sprzętu)⁵. Członkowie plemion realizują świadczenia na rzecz wojska, gdzie mieszkańcy osad służebnych w zamian za ziemię uprawną, zajmują się wytwarzaniem rozmaitych dóbr oraz świadczeniem usług na rzecz obronności⁶. Obowiązek obronny realizowany był przez dostawy żywności dla formacji zbrojnych, utrzymywanie porządku publicznego, ochrony i straży w grodach, usługi transportowe, produkcję broni i wyposażenia wojennego⁷, z cza-

² M. Kukiel, *Zarys historii wojskowości*, Warszawa 1929, s. 3, także: W. Kitler, M. A. Kamiński, D. Nowak, *Powszechny obowiązek obrony. Źródła, zakres, modele*, ASzWoj, Warszawa 2019, s. 123.

³ M. Kukiel, *op. cit.*, s. 3.

⁴ M. Kukiel, *op. cit.*, s. 9.

⁵ M. Kukiel, *op. cit.*, s. 4.

⁶ W. Kitler, *op. cit.*, s. 123.

⁷ R. Kucharski, *Historyczne ujęcie przepisów o broni na ziemiach polskich. Od Piastów do końca I Rzeczypospolitej*, *Consilium Iuridicum* 2024, nr 3 (11), s. 99, zobacz także: J. Bardach (red.), *Historia państwa i prawa Polski*, PWN, Warszawa 1973, t. 1, s. 73.

sem obejmując także budowę i utrzymywanie obwarowań obronnych w miastach. Wojowie realizujący obowiązek obrony zaczynają się dzielić na konnych, ciężko zbrojnych i na pieszych. Główną bronią wojów tamtego okresu są łuki.

Jak podają źródła historyczne, następną formą realizacji zadań obronnych jest uformowanie się za czasów Piastów tzw. drużyny, której używa obok pospolitego ruszenia książę Mieszko (963–992), byli to woje nadworni, żołnierze zawodowi⁸. Formacja ta stanie się żelazną pięścią króla Bolesława Chrobrego jako wyspecjalizowana formacja zbrojna. Stopniowo chłopci nie są wzywani do pospolitego ruszenia i utrwała się zwyczaj, iż miecz oraz inne uzbrojenie noszą tylko rycerze⁹. O skuteczności i efektywności ówczesnego systemu obrony świadczą liczne sukcesy Piastów w przyłączaniu ziem do ich domeny i zwycięskie starcia. Rozbicie dzielnicowe to zmierzch formacji drużyny wraz z upadkiem polskiej siły zbrojnej. Wojowie drużynowi otrzymują nadania ziemskie i osiadają na roli, obciążeni są za to powinnością „posługi rycerskiej”¹⁰.

Początkowo zwyczajowe normy regulujące obowiązki związane z obronnością już za czasów Króla Kazimierza Wielkiego ulegają sformalizowaniu. Jego Statuty Wiślickie z 1347/1348 roku tak opisywały kwestie obowiązku obronnego: „Ponieważ godność króla i obrona całego królestwa zasadza się na zbrojnej sile wojskowej, przeto każdy rycerz podług wielkości i rodzaju dóbr swoich i dochodów jest obowiązany z pewną ilością zbrojnych ludzi służyć i być pożytecznym państwu, jako że dobra jego są wolne, na prawie rycerskim postanowione i wyjęte spod wszelakiego ciężaru. Postanawiamy też, że baronowie i szlachta Nasza ziem Polski są obowiązani wobec Nas i Naszych Następców w Królestwie Polskim pełnić służbę wojskową, w broń się zaopatrzyć¹¹ i służyć tak, jak najlepiej i najskuteczniej potrafią; ale poza granicami Królestwa nie są zobowiązani Nam służyć, chyba że otrzymają dostateczne wynagrodzenie lub zostaną przez Nas specjalnie uproszeni. Przeto układamy, aby każdy rycerz albo prosty szlachcic pod swą chorągwią stanął, aby gdy się przyda walka, umiał swe miejsce pod chorągwią odzierżyć ku obronieniu swej chorągwie”¹².

Kolejne wieki przynoszą liczne uregulowania królewskie, uchwały sejmowe oraz ordynacje i uregulowania wojskowe. Na uwagę zasługuje regulacja króla Zygmunta z 1537 roku, która dotyczyła organizacji pospolitego ruszenia. Jako iż był to trzon polskiej siły zbrojnej w tamtym czasie uregulowano zagadnienia zasad mobilizacji, wielkość wysiłku wojskowego przybywają-

⁸ M. Kukiel, *op. cit.*, s. 4.

⁹ R. Kucharski, *op. cit.*, s. 99; zobacz także: H. Müller, H. Rolling, *Europäische Hieb- und Stichwaffen aus der Sammlung des Museums der Deutsche Geschichte*, Berlin 1986, s. 19, s. 40–41, s. 44.

¹⁰ M. Kukiel, *op. cit.*, s. 8.

¹¹ Obowiązek obrony Ojczyzny (na swój koszt) powiązany był z prawem do posiadania broni przez wolnych obywateli. Więcej: R. Kucharski, *op. cit.*, s. 101 oraz R. Sikora, *Husaria*, Znak 2019.

¹² K. Wójcicki, *Statuta polskie króla Kazimierza na Wiślicy*, Warszawa 1847, s. 7.

cych na wojnę, zaprowiantowania wojsk, ich przemieszczania się, zbierania rzeczy i żywności a także sposoby i zasady jej nabywania podczas wypraw wojennych, obozowanie i zasady pełnienia służby w pospolitym ruszeniu. Przepisy regulowały także kary za niestawienie się na wyprawę, wystawienie zbyt małego kontyngentu czy ucieczkę z pola walki¹³.

Trend ten utrzymuje się i znajduje potwierdzenie w przepisach uchwalonych przez Sejm Walny 06.01.1544 roku w formie ustawy o wyprawie wojennej i obronie państwa. Regulacja ta nakłada obowiązek obrony Ojczyzny na świeckich panów szlacheckich podle zwyczaju i statutów a na mieszczan podle dochodów. Spośród kmieci na wyprawę miał iść co dwudziesty delegowany z dóbr ziemskich¹⁴.

Obowiązek obronny realizowany miał być także poprzez zabezpieczenie terenu Rzeczypospolitej, w szczególności poprzez ufortyfikowanie miast. Traktowała o tym ustawa o oprawianiu zamków i miast obligując mieszczaństwo do przygotowania obronnego miast a właścicieli grodów i zamków do ich ufortyfikowania. Miało się to odbywać poprzez gromadzenie żywności, wody, zboża, oświetlenie miast, przygotowania prochowni, zbrojowni, urządzeń obronnych, gaszenia pożarów, urządzania studni, spichlerzy, młynów i zapasów drewna.¹⁵ Przyczyniło się to do skutecznej obrony państwa poprzez zaangażowanie maksymalnie dużej części społeczeństwa oraz zasobów narodowych do wysiłku zbrojnego. Niemniej jednak XVI wiek to koniec świetności Rzeczypospolitej i – jak słusznie zauważa się w literaturze¹⁶ – do końca I Rzeczypospolitej nie zaistniały jakościowe zmiany w zakresie obowiązku wojskowego. Upadek ruchu egzekucyjnego wpłynął zasadniczo na osłabienie władzy królewskiej w Polsce, co skutkowało osłabieniem ośrodka decyzyjnego żywotnie zainteresowanego we wzmacnianiu siły zbrojnej i zdolności obronnych. Działania wojenne opierają się na zwyczaju i uprzednio przyjętych rozwiązaniach, choć zaczynają one drastycznie nie przystawać do zmieniającego się otoczenia społeczno-gospodarczego, politycznego jak i przemian w sposobie prowadzenia wojen.

Zmiana myślenia przychodzi pod koniec trwania Rzeczypospolitej Szlacheckiej, co nie uratuje jej przed zagładą. Mianowicie artykuł XI Konstytucji 03.05.1791 roku stanowił: „Naród winien jest sobie samemu obronę od napaści i dla przestrzegania całości swojej. Wszyscy przeto obywatele są obrońcami całości i swobód narodowych. Wojsko nic innego nie jest, tylko wyciągnięta siła obronna i porządna z ogólnej siły narodu. Naród winien wojsku swemu nagrodę i poważanie za to, iż się poświęca jedynie dla jego

¹³ S. Kutrzeba, *Polskie ustawy, artykuły od XV wieku do XVIII wieku*, Akademia Umiejętności, Kraków 1937, s. 87–92, s. 106–124.

¹⁴ (tzw. Konstytucja wojenna Sejmu Walnego) za: S. Kutrzeba, *op. cit.*, s. 92–106.

¹⁵ *Oprawianie zamków albo miast*, (w:) S. Kutrzeba, *op. cit.*, s. 357–362.

¹⁶ W. Kitler, M. A. Kamiński, D. Nowak, *op. cit.*, s. 125.

obrony. Wojsko winno narodowi strzeżenie granic i spokojności powszechnej, słowem winno być jego najsilniejszą tarczą. Aby przeznaczenia tego dopełniło niemylnie, powinno zostawać ciągle pod posłuszeństwem władzy wykonawczej, stosownie do opisów prawa, powinno wykonać przysięgę na wierność narodowi i królowi i na obronę Konstytucji narodowej. Użytym być wojsko narodowe może na ogólną kraju obronę, na strzeżenie fortec i granic lub na pomoc prawu, gdyby kto egzekucji jego nie był posłusznym¹⁷. Tym samym ten ważny historycznie akt prawny przesuwa realizację obowiązku obronnego z części szlacheckiego społeczeństwa, ze stanu rycerskiego na wszystkich mieszkańców Rzeczypospolitej czyniąc ich jej obrońcami. To nowe założenie w porównaniu z dotychczasową praktyką wprowadza ideę realizacji obowiązku obrony na nowe tory, co jak pokaże praktyka lat następnych (od powszechnej służby w wojsku rewolucyjnej Francji poprzez wojny napoleońskie i praktykę XIX wieku oparcia armii o czynnik chłopski) zmienia także charakter prowadzenia wojen. W warunkach polskich nie szło to jeszcze z powszechną zmianą rozumienia pojęcia „naród”, co nie przeszkadzało w zasygnalizowaniu nowego trendu, który nieubłagalnie zmieniał praktykę społeczno-polityczną w Europie. Naturalnie oparcie sił zbrojnych w tamtym czasie na klasach niższych nie równało się z poborem powszechnym, ale szczególnego znaczenia nabierają słowa francuskiego polityka Dubis de Cranc „W narodzie, który chce być wolny, każdy obywatel powinien być żołnierzem, a żołnierz obywatelem”¹⁸. Praktyczna realizacja tego podejścia obserwowana jest w modelu realizacji obowiązków obronnych w okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, jako organizmów państwowości polskiej na początku XIX wieku, z uwzględnieniem ich specyfiki politycznej. Zanika jednak idea pospolitego ruszenia na rzecz armii z poboru i opieraniu jej w coraz większym zakresie na rekrucie. Zmiany społeczne, polityczne i techniczne przekładają się bezpośrednio na podmiotowy i przedmiotowy charakter obowiązków obronnych w domenę militarnej i pozamilitarnej.

2. Obowiązek obrony w II Rzeczypospolitej (1918–1939)

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 roku wiązało się z koniecznością niemal natychmiastowego stworzenia sił zbrojnych zdolnych do obrony granic młodego państwa. Obowiązek obronny w XIX wieku realizowany był w zasadniczej mierze na rzecz państw zaborczych opierając się na

¹⁷ Grześkowiak-Krwawicz, Konstytucja 3 Maja 1791, na podstawie tekstu ustawy rządowej z archiwum sejmu czteroletniego przechowywanego w archiwum Akt Dawnych w Warszawie, AGAD, Warszawa 2018, s. 79.

¹⁸ Sz. Jemrzycki, Geneza armii narodowych w europejskiej myśli wojskowej, (w:) K. Gąsiorek, J. Zych (red.), Armia obywatelska czy zawodowa? Ocena wybranych modeli organizacyjnych armii w perspektywie historycznej i współczesnej, ASzWoj, Warszawa 2017, s. 18.

nowych założeniach powszechności, szczególnie w drugiej połowie XIX wieku. Także w czasach II RP przybrał on charakter powszechny i był postrzegany jako moralny oraz obywatelski obowiązek każdego obywatela.

Doświadczenia z czasów I Wojny Światowej i czynu zbrojnego przy tworzeniu odrodzonej Polski jako udziałem Narodu Polskiego nakazywały stworzenie regulacji całościowo obejmującej obowiązki obrony. Pierwszym aktem w tym zakresie był dekret Rady Regencyjnej¹⁹ z 27.10.1918 roku – tymczasowa ustawa o powszechnym obowiązku służby wojskowej, która w art. 1 proklamowała „Służba wojskowa jest obowiązkiem każdego obywatela Państwa Polskiego. Obowiązku tego dopełnić musi każdy obywatel osobiście”²⁰. Liczbę żołnierzy miała określać najwyższa władza państwa na wniosek rządu wg potrzeb (określana jako tzw. „kontyngens”) a sama służba dzieliła się na czynną i pomocniczą. Wyodrębniono pięć (5) rodzajów czynnej służby: a) w wojsku stałym – po ukończeniu 20 roku życia, służba dwuletnia; b) w zapasie – po ukończeniu 20 lat, służba dwuletnia dla żołnierzy, po wyczerpaniu tzw. „kontyngensu”, c) w rezerwie – po zwolnieniu ze służby stałej i zapasu do ukończenia 30 roku życia, polegająca na odbywaniu kilku ćwiczeń łącznie do 20 tygodni, d) w obronie krajowej – po zwolnieniu ze służby stałej i zapasu do ukończenia 40 roku życia, polegająca na odbywaniu kilku ćwiczeń łącznie do 12 tygodni, oraz e) w pospolitym ruszeniu – mężczyźni od 18 do 20 roku życia oraz wszyscy pozostali po ukończeniu służby w wojsku stałym, zapasie, rezerwie, i obronie krajowej – od 41 do 50 roku życia.

Powołano na wyższym szczeblu Okręgowe Komisje Uzupełnień i na niższym szczeblu Powiatowe Komisje Uzupełnień, które miały za zadanie tworzenie listy poborowych, przeprowadzanie komisji lekarskich, kwalifikacji do służby wojskowej, zwolnienia i ulgi w pełnieniu służby wojskowej. Okręgowa Komisja Uzupełnień pełniła zadania nadzorcze i stanowiła instancję odwoławczą od orzeczeń komisji powiatowych. Ustawa wprowadzała możliwości odroczenia służby wojskowej ze względu na stosunki rodzinne, majątkowe, przyczyny naukowe i zawodowe. Co ciekawe w razie ogłoszenia mobilizacji wszelkie odroczenia traciły moc. Wprowadzono także możliwość odbycia służby ochotniczej dla osób w wieku 17–28 lat, posiadających urzędowe świadectwo moralności, a osoby w wieku do 21 roku życia, dodatkowo za zgodą rodziców. Także żołnierze po zakończeniu służby stałej mogli jako

¹⁹ Rada Regencyjna – była najwyższym, tymczasowym organem władzy w Królestwie Polskim, ustanowionym przez polskie kręgi polityczne za zgodą władz państw centralnych pod koniec I Wojny Światowej. Tworzyli ją: arcybiskup Aleksander Kakowski, książę Zdzisław Lubomirski i hrabia Józef Ostrowski. Rada proklamowała światu niepodległość Polski dnia 7 października 1918 r., stworzyła organy administracji państwowej, szkolnictwa, sądownictwa, powołała Radę Stanu i rząd Jana Kucharzewskiego. W listopadzie 1918 roku przekazała władzę Józefowi Piłsudskiemu. Za: Z. Winnicki, Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917–1918), Wrocław 2017, s. 35–39.

²⁰ opublikowane: Dz. U. z 1918 r., Nr 13, poz. 28.

ochotnicy zostać w siłach zbrojnych i dalej pełnić służbę, co było premiowane dodatkowymi przywilejami w postaci wyższych uposażeń i preferencji w zatrudnianiu w administracji państwowej po zakończeniu tej służby. Przepisy odrębnej regulacji w postaci rozporządzenia z 11.08.1920 roku w przedmiocie utraty obywatelstwa Państwa Polskiego wskutek niespełnienia obowiązku służby wojskowej²¹ przewidywały utratę obywatelstwa polskiego za samowolne porzucenie służby, ucieczkę poza granice państwa w celu uchylania się od służby wojskowej i przebywanie poza granicami pomimo wezwania do stawienia się do służby wojskowej. Choć przypadki takie zdarzały się, to jednak trzeba podkreślić, iż nie miały nigdy charakteru masowego, albowiem działały mechanizmy społeczne temu skutecznie przeciwdziałające, albowiem osoba uchylająca się od służby wojskowej traciła szacunek społeczny. Postęp przemysłowy i cywilizacyjny Europy końca XIX wieku skutkował przyjęciem, iż obok obowiązku militarnego istnieje ważne zagadnienie pozamilitarnych przygotowań w dziedzinie bezpieczeństwa i obrony, oraz w postaci świadczeń rzeczowych i osobowych. Zmiany w sposobie prowadzenia wojen, wzrastające znaczenie zaplecza przemysłowego dla powodzenia wysiłku zbrojnego, skutkowały koniecznością dostosowania regulacji prawnych do tego stanu rzeczy. Samo zagadnienie świadczeń na rzecz obronności nie było niczym nowym, o czym była mowa powyżej, jednak zmiana ich natury i zakresu w nowych realiach społeczno-gospodarczych była widoczna.

Ustawa z dnia 11.04.1919 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych²² uchwalona w początkach wojny polsko-bolszewickiej, umożliwiała żądania od ludności świadczeń wojennych, ze szczególnym naciskiem na odpłatne udostępnienie na potrzeby obronne własności lub praw użytkowania nieruchomości i ruchomości, które bądź to bezpośrednio lub już tylko pośrednio służyły celom zaopatrzenia armii i obrony narodowej. Wykonywanie obowiązków odbywało się od wydania rozporządzenia ministra do spraw wojskowych. Osoby posiadające przedmioty wskazane w takim dokumencie miały obowiązek ujawnienia tego faktu. Organy wojskowe wystawiały zapotrzebowanie na określone ruchomości lub nieruchomości a na tej podstawie wydawano nakazy rekwizycyjne i wypłacano gotówką lub kwitami rekwizycyjnymi odszkodowania za takie rzeczy. Przepisy miały obowiązywać przez rok, jednak ze względu na trwającą wojnę przedłużono ich obowiązywanie.

Równocześnie Sejm uchwalił ustawę z dnia 25.07.1919 roku o osobistych świadczeniach wojennych²³, która w art. 1 stanowiła, iż „z chwilą wybuchu wojny, lub z chwilą zarządzania bądź ogólnej bądź częściowej mobilizacji, mogą władze państwowe w czasie trwania wojny pociągnąć ludność przymusowo za wynagrodzeniem do świadczenia robót i usług osobistych, bez-

²¹ Dz. U. z 1920 r., Nr 81, poz. 540.

²² Dz. Pr.P.P. z 1919 r., Nr 32, poz. 264.

²³ Dz. U. z 1919 r., Nr 67, poz. 401.

pośrednio lub pośrednio potrzebnych dla celów zaopatrzenia armii i obrony Państwa, o ile siły i środki własne wojska wynikłym potrzebom nie są w stanie zadośćuczynić”. Świadczenia osobiste były wykonywane przez wszystkie kobiety i mężczyzn w wieku od 17 do 50 lat, nieodbywających służby wojskowej, przymusowo i za wynagrodzeniem. Osoby takie wykonywały roboty lub usługi na rzecz obronności i musiały stawić się do nich z własnymi narzędziami oraz środkami przewozowymi.

Konstytucja z 21.03.1921 roku w art. 91 uregulowała kwestie realizacji obowiązku obrony, poprzez stwierdzenie, iż „Wszyscy obywatele są obowiązani do służby wojskowej”²⁴. W ślad za tą regulacją w dniu 23.05.1924 roku uchwalono ustawę o powszechnym obowiązku służby wojskowej²⁵. Postanowiono, iż powszechna służba wojskowa, jednakowa dla każdego jest osobistym obowiązkiem każdego mężczyzny, obywatela Rzeczypospolitej Polskiej, którymi byli także przedstawiciele mniejszości narodowych, co było czynnikiem osłabiającym siłę i spójność etniczną państwa²⁶. Sama regulacja dzieliła służbę na trzy rodzaje: a) w wojsku stałym – od 21 roku życia, trwającą dwa (2) lata, a jazda i artyleria konna 2 lata i 1 miesiąc, b) w rezerwie – do 40 lat życia, c) w pospolitym ruszeniu – do 50 roku życia. Co ciekawe w tamtej regulacji podzielono zadania przeprowadzania czynności i spraw związanych z poborem pomiędzy władze wojskowe i spraw wewnętrznych (wcześniej była to wyłączna kompetencja resortu obrony narodowej). Takie rozwiązanie sprzed 100 lat, funkcjonuje w zasadzie do dnia obecnego. Pobór przeprowadzały komisje poborowe według gmin, gdzie mieszana komisja cywilno-wojskowa oceniała poborowych a przedstawiciel gminy poświadczał tożsamość stawającego. Ustawa ta po raz pierwszy wprowadzała kategorie zdolności do pełnienia służby wojskowej A (zdolny do służby w wojsku stałym), B (czasowo niezdolny do służby), C (zdolny do służby w pospolitym ruszeniu z bronią), D (zdolny do służby w pospolitym ruszeniu bez broni), E (zupełnie niezdolny do służby). Co ciekawe poborowi zakwalifikowani do kategorii C, D i E musieli uiszczać specjalny podatek wojskowy.

Przewidziano możliwość odbycia służby ochotniczej, która także trwała 2 lata. Możliwe było także ustawowe odroczenie i skrócenie czasu służby wojskowej w wypadkach wskazanych w treści przepisów. Ustawa zawierała

²⁴ Dz. U. z 1921 r., Nr 44, poz. 267.

²⁵ Dz. U. z 1924 r., Nr 61, poz. 609.

²⁶ Więcej o tym zagadnieniu, (w:) T. L a n d m a n n, The impact of Ukrainian and German minorities in Poland on the security of the state in the years 1919–1939, Journal of Science of the Tadeusz Kościuszko Military Academy of Land Forces, Wrocław 2016, Volume 48 Number 3 (181) s. 52–70; S. O s i ń s k i, V kolumna na Pomorzu Gdańskim, Książka i Wiedza, Warszawa 1965; a także: M. W a s z a k, Wybrane mniejszości narodowe a poziom bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej Polskiej, Roczniki Studenckie Akademii Wojsk Lądowych, Rocznik 1 (I)(2017) s. 69–78.

także przepisy dotyczące służby pomocniczej, która miała polegać na pełnieniu służby wartowniczej, łączności, biernej ochrony przeciwlotniczej i chemicznej, technicznej, przeciwpożarowej, sanitarnej, transportowej i wykonywania i innych prac oraz czynności dla celów obronnych. Do służby pomocniczej można było powoływać mężczyzn do 60 roku życia oraz przeszkolone kobiety w wieku 19 do 45 roku życia²⁷. Do tego rodzaju służby wojskowej powoływały organy władz powiatowych wg zapotrzebowania resortu obrony. Osoba powołana składała przysięgę i otrzymywała umundurowanie oraz broń. Zwolnione od tej służby obligatoryjnie były osoby niezdolne do służby ze względu na chorobę, posłowie, senatorowie i duchowni. Mogli być zwolnieni pracownicy zakładów i przedsiębiorstw państwowych, osoby studiujące, funkcjonariusze państwowi, prokuratorzy, sędziowie i samorządowcy.

Konstytucja z 23.04.1935 roku przewidywała cały VIII Rozdział poświęcony sprawom obronności, gdzie art. 61 stanowił, iż Siły Zbrojne stoją na straży bezpieczeństwa i praw zwierzchnich Rzeczypospolitej Polskiej, a wszyscy obywatele obowiązani są do służby wojskowej i świadczeń na rzecz obrony państwa. Ustawa zasadnicza przewidywała bardzo silną rolę Prezydenta RP w zakresie obronności, co eliminowało dwuwładzę w tym zakresie i czytelnie wskazywało organy odpowiedzialne za wykonywanie obowiązków z zakresu obrony kraju.

Wobec symptomów zbliżającej się konfrontacji zbrojnej w Europie²⁸, w dniu 09.04.1938 roku Sejm uchwalił ustawę o powszechnym obowiązku wojskowym²⁹. Przedmiotowa regulacja kompleksowo regulowała przedmiot realizacji obowiązków obrony Ojczyzny, ujednoliciła wiele kwestii, bazując na zdobytych w pierwszych latach niepodległości doświadczeniach w funkcjonowaniu struktur państwowych. Ustawa miała dziewięć części i utrzymała w zasadzie stałe elementy powszechnego obowiązku wojskowego to jest: obowiązek zgłaszania się do rejestracji poborowych, obowiązek stawienia się do poboru, obowiązek meldunkowy i obowiązek odbycia służby wojskowej. Ta ostatnia została podzielona na pięć rodzajów: a. zasadnicza służba wojskowa, b. służba w rezerwie, c. służba w pospolitym ruszeniu, d. pomocnicza służba wojskowa, e. uzupełniająca służba wojskowa. Poborowi podlegał każdy obywatel Rzeczypospolitej płci męskiej (w tym także kobiety w pomocniczej służbie wojskowej) i tylko osobiście. Wiek poboru ustalono

²⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 24.09.1934 roku o wojskowej służbie pomocniczej (Dz. U. z 1934 r., Nr 84, poz. 738).

²⁸ Słuchać to wyrażnie w debacie sejmowej nad uchwaleniem ustawy. Przewodniczący sejmowej Komisji Wojskowej poseł Sarnecki opisał konieczność przyjęcia ustawy jako konieczność, którą niesie ze sobą ze wszystkich państw europejskich warkot samolotów wojennych i głuchy tupot niezliczonych szeregów formacji wojsk i przysposobienia wojskowego dorosłych i młodzieży, maszerujących w zwartym ordynku w takt dyplomatycznych przygrywek, które mają wybitnie charakter pobudki wojennej, (za:) Sejm RP, kadencja IV, sprawozdanie stenograficzne z 77 posiedzenia w dniu 03.03.1938, s. 13–14.

²⁹ Dz. U. z 1938 r., Nr 25, poz. 220.

na 21 lat a w przypadku mobilizacji wzywano mężczyzn od 18 roku życia. Powoływanie ochotników odbywać się miało podobnie jak w ustawie z 1924 roku. Poborowy miał obowiązek stawić się do rejestracji przed komisją poborową, funkcjonującą w składzie zbliżonym do ustalonego ustawami z poprzedniej dekady. Po badaniu lekarskim poborowy był kwalifikowany do jednej z 5 kategorii: A (zdolny do służby), B (czasowo niezdolny do służby), C (zdolny do służby w pospolitym ruszeniu), D (zdolny do pomocniczej służby wojskowej) i E (zupełnie niezdolny do służby wojskowej). Pobór odbywał się w okresie od 1 maja do 30 czerwca w ilości ustalonej tzw. „kontyngentem” przez ministra do spraw wojskowych. Organami wykonującymi tu czynności były władze administracji ogólnej. Rejestracja poborowych przeprowadzana była w roku, w którym ukończyli oni 17 rok życia i miała miejsce w miesiącu wrześniu. Zarówno pobór jak i sama rejestracja odbywała się w terminach poza głównymi pracami polowymi, szczególnie poza okresem żniwnym. Służba wojskowa w okresie pokoju w piechocie trwała 2 lata, w kawalerii i artylerii 25 miesięcy a w marynarce 27 miesięcy. Żołnierze po odbyciu zasadniczej służby wojskowej, przechodzili do rezerwy, w której odbywali ćwiczenia wojskowe o charakterze zwyczajnym, doraźnym i okresowym. Oficer pozostawał w rezerwie do 50 roku życia a szeregowcy i podoficerowie do 40 roku życia. Osoby powołane do pospolitego ruszenia także uczestniczyły w zwyczajnych, doraźnych i okresowych ćwiczeniach wojskowych, choć do odbywania tego rodzaju służby wojskowej zobligowani byli poborowi kategorii C oraz rezerwiści szeregowcy do 50 i oficerowie do 60 roku życia. Ustawa ujednolicała przepisy z rozmaitych aktów prawnych, m.in. zasady odbywania służby pomocniczej, zastępczego obowiązku wojskowego oraz zwolnienia i odroczenia odbywania zasadniczej służby wojskowej.

Jeszcze przed wybuchem wojny przyjęto ustawę z 30.03.1939 roku o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych³⁰. Przewidziano trzy zasadnicze elementy powszechnego obowiązku świadczeń rzeczowych:

- obowiązek udzielenia danych o przedmiotach świadczeń rzeczowych – właściciel zobligowany był na własny koszt do podania władzom danych o przedmiotach świadczeń rzeczowych,
- obowiązek przysposobienia do działalności odpowiadającej potrzebom obronnym – przygotowanie przez właściciela przedmiotu świadczeń do potrzeb obronnych i przygotowanie przedsiębiorstwa do przejścia na produkcję wojenną,
- obowiązek świadczeń rzeczowych – oznaczał odstępowanie przedmiotów świadczeń organom władzy za wynagrodzeniem w drodze wyłączenia.

Zakres świadczeń rzeczowych obejmował prawo własności, użytkowania i innych praw odnoszących się do przedmiotów świadczeń za wynagrodze-

³⁰ Dz. U. z 1939 r., Nr 30, poz. 200.

niem, obowiązek oddania na rzecz państwa nieruchomości do użytku lub do rozporządzania taką rzeczą za wynagrodzeniem oraz obowiązek podporządkowania się żądaniom władz w zakresie pewnego wykonywania praw majątkowych. Tak nakreślony system świadczeń na rzecz obronności funkcjonował w zasadzie już od roku 1919³¹ aż do wybuchu II Wojny Światowej, uzupełniony i rozwinięty przepisami z lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku³².

3. Obowiązek obrony w okresie po zakończeniu II Wojny Światowej

Po II Wojnie Światowej obowiązek obrony RP został podporządkowany realiom państwa o ograniczonej suwerenności, funkcjonującego w ramach komunistycznego bloku wschodniego. Hekatomba II Wojny Światowej, ogromne straty ludnościowe, unicestwienie przemysłu i zniszczenia infrastruktury porównywalne w swym zakresie jedynie do okresu Potopu szwedzkiego spowodowały, że sprawy obronności stały się absolutnym priorytetem władz polskich. Nowe założenia ustrojowe podporządkowały Polskę władzy komunistycznej narzuconej przez totalitarny Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich. Miało to szczególny wymiar w dziedzinie obronności i charakteryzowało się implementacją obcych wzorców organizacyjnych, prześladowaniami wielu przedwojennych oficerów oraz wymianą kadrową wyższej kadry oficerskiej na osoby innych narodowości. Odrzuciwszy jednak warstwę ideologiczną komunizmu ery stalinowskiego terroru, warto omówić rozwiązania prawne i organizacyjne obowiązku obrony w okresie po 1945 roku, jako daty przyjętej dla potrzeb niniejszego opracowania.

Przez pierwsze lata po zakończeniu działań wojennych obowiązywała przedwojenna ustawa z 1938 roku o powszechnym obowiązku wojskowym. Zmianę tego stanu rzeczy miało przynieść uchwalenie ustawy z dnia 04.02.1950 roku o powszechnym obowiązku wojskowym³³, która w art. 1 głosiła „Siły Zbrojne stoją na straży największego dobra Narodu Polskiego: niepodległości Rzeczypospolitej i wiodącego do socjalizmu ustroju demokracji ludowej”. Art. 2 mówił, że służba wojskowa jest zaszczytnym obowiązkiem obywateli Rzeczypospolitej Polskiej, zaś przepis art. 3 głosił, że obywatele Rzeczypospolitej obowiązani są do pełnienia służby wojskowej. Obowiązek wojskowy dotyczył mężczyzn w wieku od 18 do 50 lat i obejmował zasadniczo te same składowe o jakich stanowiła ustawa z 1938 roku:

³¹ Ustawa z 11.04.1919 roku o rzeczowych świadczeniach wojennych (Dz. Pr.P.P. z 1919 r., Nr 32, poz. 264).

³² Rozporządzenie Prezydenta RP z 26.08.1927 roku o rzeczowych świadczeniach rzeczowych (Dz. U. z 1927 r., Nr 79, poz. 687) i Rozporządzenie Prezydenta RP z 24.10.1934 roku o rzeczowych świadczeniach obronnych (Dz. U. z 1934 r., Nr 95 poz. 859).

³³ Dz. U. z 1950 r., Nr 6, poz. 46.

Obowiązek zgłaszania się do rejestracji – realizowany na poziomie gmin przez mężczyzn, którzy w danym roku ukończyli 18 lat a w drugim etapie na poziomie powiatu przez mężczyzn kończących w danym roku 19 lat po przeprowadzeniu badania lekarskiego,

Obowiązek stawania do poboru – spoczywający na poborowych, którzy w danym roku kalendarzowym kończyli 20 lat; pobór zarządzał minister obrony narodowej i realizowały rejonowe komisje poborowe; od orzeczenia komisji rejonowej przysługiwało do okręgowej komisji poborowej.

Obowiązek odbywania służby wojskowej – realizowany poprzez zasadniczą służbę wojskową (podzieloną na: kadrową, terytorialną i zastępczą) oraz służbę w rezerwie. Do zasadniczej służby powoływani byli poborowi przeznaczeni przez komisję wojskową i powołani z „ponadkontyngentu”, zaś w skład rezerwy wchodził mężczyźni po odbyciu zasadniczej służby wojskowej. Czas trwania kadrowej służby wojskowej w wojskach lądowych wynosił 2 lata, w marynarce, lotnictwie i obronie przeciwlotniczej 3 lata zaś w wojskach wewnętrznych 27 miesięcy. Terytorialna służba wojskowa trwała 4 lata i odbywana była wymiarze łącznie 10 miesięcy, przy czym w pierwszym roku 4 miesiące a w następnych latach po 2 miesiące rocznie. Dodatkowo obejmowała ona 10-cio dniowe ćwiczenia dodatkowe. Zastępcza służba przewidziana przepisami trwała 2 lata i obejmowała wyszkolenie wojskowe i wykonywanie prac przydatnych dla celów obronnych i wykonania planów gospodarczych. Służba w rezerwie polegała na odbywaniu ćwiczeń wojskowych, zebrań i służby w razie mobilizacji.

Obowiązek meldunkowy – obejmujący w zasadzie szerszy zakres danych wykraczający poza adres zamieszkania, bo obejmujący dane o zmianie miejsca pobytu ponad 2 miesiące, wyjeździe i przyjeździe zza granicy, o zmianach stanu cywilnego, wykształcenie i zawód.

Dla kobiet przewidziano możliwość odbywania pomocniczej służby, w wieku 18 do 40 lat. Wyjazd za granicę osób wieku poborowym uzależniony był od zgody władz wojskowych. Przewidziano także wysokie kary do 5 lat pozbawienia wolności za uchylanie się od poboru lub wyjazd zagraniczny bez zgody władz. W przypadku wyjazdu z zamiarem dłuższego lub trwałego uchylenia się od obowiązków wojskowych groziła nawet kara śmierci.

Konstytucja z 22.07.1952 roku nie tylko zmieniała nazwę państwa z „Rzeczpospolita Polska” na „Polska Rzeczpospolita Ludowa” ale także dość szeroko opisywała kompetencje organów państwa w dziedzinie bezpieczeństwa. Akt zasadniczy zawierał mnóstwo zasad ustrojowych charakterystycznych dla okresu stalinizmu stanowiąc emanację ideologii skrajnie lewicowej (komunistycznej). W dziedzinie realizacji obowiązków obrony art. 7 ustawy zasadniczej stanowił, iż jednym z zasadniczych celów państwa polskiego było umacnianie siły, obronności i niezależności Ojczyzny. Cele te miały realizować siły zbrojne stojące na straży suwerenności i niepodległości

Narodu Polskiego (art. 6). Obrona Ojczyzny jest najświętszym obowiązkiem każdego obywatela (art. 78). Kilka miesięcy po uchwaleniu ustawy zasadniczej umiera przywódca komunistycznego ZSRR Józef Stalin a w 1956 roku rozpoczyna się odwilż w systemie komunistycznym i zmiany polityczne. Znajduje to odzwierciedlenie w odmiennym, łagodniejszym ukształtowaniu przepisów regulujących kwestie obronne.

Przyjęta dnia 30.01.1959 roku ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym³⁴ opierała się na założeniach ustawy z 1950 roku, przy czym pousuwano z jej treści stanowiące przejaw stalinizacji życia politycznego, wstawki ideologiczne jak tę nakładającą na siły zbrojne zadanie stania na straży „wiodącego do socjalizmu ustroju demokracji ludowej”. Przepisy utrzymały w mocy te same elementy składowe powszechnego obowiązku wojskowego, ale uproszczono znacznie system rejestracji poborowych poprzez likwidację drugiej komisji z badaniem lekarskim. Mężczyźni w roku ukończenia 18 lat byli wzywani do prezydium rad narodowych, które dokonywały ich rejestracji i badań. Wezwania realizowano poprzez obwieszczenia. Dodatkowo rejonowe komisje poborowe zostały zastąpione także przez komisje powiatowe. Wiek poborowych utrzymano na poziomie 20 lat. Ustawa ta przywróciła kategorie poborowych z tym, iż opisywano je odmiennie niż dotychczas: A – zdolny do służby wojskowej, B – czasowo niezdolny do służby wojskowej, C – zdolny do służby wojskowej z ograniczeniami, D – niezdolny do służby w czasie pokoju i E – zupełnie niezdolny do służby wojskowej. Nadto nowa ustawa likwidowała podział zasadniczej służby wojskowej na kadrową, zastępczą i terytorialną. Czas pełnienia służby wojskowej ustalono na 21 miesięcy w wojskach lądowych, w lotnictwie i obronie przeciwlotniczej 24 miesiące oraz 24 miesiące w wojskach wewnętrznych. Dla marynarzy dalej pozostawiono czas 3 lat służby. Nowym sposobem w jaki odbywano służbę wojskową było wojskowe szkolenie studentów, które obejmowało szkolenie w ramach studium wojskowego oraz ćwiczenia w jednostkach w okresie wakacji letnich. Zajęcia takie były obowiązkowym elementem studiów, a po zdaniu egzaminów w tym zakresie, absolwent studiów wyższych był zwolniony z odbywania zasadniczej służby wojskowej. Żołnierze przeniesieni do rezerwy uczestniczyli w ćwiczeniach wojskowych o charakterze zwyczajnych i doraźnych oraz służby w czasie mobilizacji i wojny. Ćwiczenia zwyczajne odbywały się dwa razy w roku łącznie w wymiarze 3 miesięcy zaś ćwiczenia doraźne mogły trwać do 5 dni. Nowa ustawa z 1959 roku wprowadzała także – jako element obowiązku odbywania służby wojskowej – obowiązek służby wojskowej w razie mobilizacji lub wprowadzenia stanu wojennego, co polegało na możliwości powołania wszystkich mężczyzn podlegających powszechnemu obowiązkowi wojskowemu i uzna-

³⁴ Dz. U. z 1959 r., Nr 14, poz. 75.

nych za zdolnych do służby do odbycia czynnej służby w każdym czasie. Inną nowinką organizacyjno-prawną było wprowadzenie regulacji dotyczących przeszkolenia wojskowego młodzieży w szkołach średnich. Przysposobienie wojskowe stało się obowiązkowym przedmiotem w szkole, w ramach którego przeprowadzano bazowe szkolenie obronne. Podobnie, jak miało to miejsce w poprzednich ustawach, ewidencja wojskowa została powiązana z ewidencją ludności i obowiązkiem meldunkowym. Obowiązki w tym zakresie sędowano na wojskowe komendy rejonowe. Zmniejszono zakres danych podlegających ewidencji wojskowej, ale utrzymano wymóg uzyskania zgody na wyjazd osób za granicą Polski, z jej zawężeniem tylko do osób poborowych przeznaczonych do odbycia zasadniczej służby wojskowej. Ustawa wyprowadziła nadto wojskowe dokumenty osobiste: książeczki wojskowe i legitymacje oficerów rezerwy. Złagodzeniu uległy kary za przestępstwa związane z realizacją powszechnego obowiązku obrony.

Regulacja z 1959 roku po kilku zmianach z połowy lat sześćdziesiątych, została zastąpiona ustawą z dnia 21.11.1967 roku o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej³⁵, która zasadniczo z licznymi modyfikacjami przez następne półwiecze regulowała zakres powszechnego obowiązku obrony, stąd warto przyjrzeć się jej bliżej. Jak podkreślano w literaturze³⁶ nowa ustawa przenosiła akcent z systemu koszarowego realizacji obowiązkowej służby wojskowej na system, w którym do systemu powszechnego obowiązku obrony włącza się całe społeczeństwo. Ta istotna zmiana systemowa znalazła także odzwierciedlenie w odmiennej nazwie ustawy: poprzednio o „powszechnym obowiązku wojskowym”, zaś nowa „o powszechnym obowiązku obrony”. Nowa ustawa łączyła w sobie regulacje z kilku innych rozproszonych aktów prawnych stosowanych dotychczas w zakresie obrony, to jest ustaw o powszechnym obowiązku wojskowym, o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych, o komunikacji w służbie obrony Państwa, o terenowej obronie przeciwlotniczej, dostarczaniu środków transportu na potrzeby obrony Państwa i o świadczeniach osobistych oraz ustawy regulujące służbę zawodową żołnierzy. W pierwszych artykułach ustawa z 1967 roku proklamowała, iż obrona Ojczyzny i socjalistycznych zdobyczy Narodu Polskiego jest sprawą i obowiązkiem wszystkich obywateli. Do nowego podejścia do kwestii włączenia całości społeczeństwa do systemu powszechnego obrony nawiązywał zapis art. 2 gdzie czytamy „umacnianie obronności Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz przygotowanie ludności, mienia narodowego na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa Państwa jest obowiązkiem wszystkich organów władzy i administracji państwowej, instytucji państwowych, jednostek gospodarki uspołecznionej,

³⁵ Dz. U. z 1967 r., Nr 44, poz. 220.

³⁶ W. Kitler, M. A. Kamiński, D. Nowak, *op. cit.*, s. 171.

organizacji społecznych ludu pracującego oraz każdego obywatela”. Ustawa wzmocniła pozycję Komitetu Obrony Kraju (KOK) czyli komitetu Rady Ministrów do spraw obronności, nadając mu rangę organu ustawowego, albowiem wcześniej umocowanie swoje czerpał on jedynie z uchwały Rady Ministrów. Kompetencje tego organu obejmowały ustalanie generalnych założeń obronnych państwa, kierowanie całokształtem spraw obronności, określanie założeń organizacji Sił Zbrojnych i samoobrony ludności, koordynowanie organów administracji w zakresie obronności kraju (art. 5). Ustawa określiła nowy wymiar powszechnego obowiązku obrony, przy czym w jego skład wchodziła: zasadnicza służba wojskowa, służby w formacjach samoobrony, służby w dziedzinach zmilitaryzowanych, działaniach w samoobronie ludności oraz realizacja świadczeń na rzecz obrony. Powszechnemu obowiązkowi służby wojskowej podlegali wszyscy obywatele polscy, zdolni zdrowotnie do jego wypełniania. Rejestracja poborowych obejmowała mężczyzn, którzy w danym roku ukończyli 18 rok życia. Po ukończeniu 19 lat mężczyźni stawali na pobór, zarządzany przez ministra obrony narodowej i ministra spraw wewnętrznych. Pobór przeprowadzały organy wojewódzkich i powiatowych rad narodowych, które powoływały komisje poborowe orzekające wraz z wojskowymi komisjami lekarskimi o zdolności do pełnienia służby.

Służba wojskowa dzieliła się na pięć elementów: zasadniczą służbę wojskową, wojskowe szkolenie poborowych, wojskowe szkolenie studentów, służbę wojskową żołnierzy rezerwy i służbę wojskową w czasie mobilizacji wojskowej.

Obowiązkowi pełnienia zasadniczej służby wojskowej podlegali mężczyźni w wieku 18 do 50 lat, zaś kobiety tylko posiadające kwalifikacje przydatne do służby w wieku 18 do 40 lat. (art. 46). Czas trwania zasadniczej służby wojskowej ustawa określała na 24 miesiące (piechota) oraz 36 miesięcy (marynarka, wojska rakietowe i radiotechniczne) (art. 72). Utrzymano szkolenie wojskowe studentów poprzez studium wojskowe trwające trzy miesiące. Zgodnie z brzmieniem art. 63 ust. 1 ustawy z 1967 roku, obowiązek służby wojskowej polegał na:

- a) odbyciu zasadniczej służby wojskowej,
- b) odbywaniu zajęć wojskowych oraz przeszkolenia wojskowego studentów i absolwentów szkół wyższych,
- c) odbywaniu ćwiczeń wojskowych oraz okresowej służby wojskowej przez żołnierzy rezerwy,
- d) odbywaniu ćwiczeń wojskowych oraz pełnieniu czynnej służby wojskowej w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny przez poborowych i żołnierzy rezerwy.

Zamiast zasadniczej służby wojskowej poborowi mogli być przeznaczeni do służby w obronie cywilnej (art. 63 ust. 2).

Ustawa realizowała potrzeby organizacji obrony terytorialnej, która obejmowała zakładowe jednostki samoobrony, terenowe jednostki samoobrony

i oddziały specjalistyczne. Kierownictwo nad obroną terytorialną sprawował minister obrony narodowej a w jej skład wchodził poborowi przeznaczeni do szkolenia w oddziałach samoobrony i żołnierze rezerwy. Szkolenie członków tej formacji polegało na odbywaniu szkoleń w okresie 3 lat w wymiarze do 60 dni w roku. Zadania jakie wykonywali poborowi skierowani do służby w tego rodzaju formacji wypełniali zadania związane z przygotowaniem obronnym zakładów pracy i wskazanych terenów, utrzymywania i konserwowania schronów, ukryć i pomieszczeń ochronnych, zabezpieczania źródeł wody i magazynów żywności³⁷.

W przypadku stwierdzenia zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa, ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny KOK wskazywał pewne instytucje jako zmilitaryzowane, a zatrudnieni w nich pracownicy zostawali objęci specjalnym stosunkiem służbowym.

Nowy element powszechnego obowiązku obrony jakim była samoobrona ludności (protoplasty obrony cywilnej). Tu przepisy rozróżniały szkolenie młodzieży oraz powszechną samoobronę ludności. W ramach tej pierwszej szkoleniu obronnemu podlegała młodzież szkół średnich w ramach przysposobienia obronnego. Z kolei powszechna samoobrona ludności obejmowała wszystkie osoby zdolne ze względu na stan zdrowia, które uczestniczyły w szkoleniach i ćwiczeniach, np. w zakresie umiejętności ochrony przed środkami masowego rażenia, likwidacji skutków ich działania, ochrony własnej i miejsc zamieszkania. Wszystkie osoby zdolne ze względu na zdrowie były zobligowane do uczestnictwa w szkoleniu i ćwiczeniach praktycznych w zakresie kompetencji związanych z powszechną samoobroną. Przygotowanie ludności do wykonywania zadań w tym zakresie spoczywało na organach administracji państwowej, organizacji społecznych i zawodowych oraz przedsiębiorstwach.

Ustawa z 1967 roku ujednoliciła przepisy do tej pory rozsiiane w różnych aktach prawnych w zakresie świadczeń na rzecz obrony, które podzielono na trzy grupy: świadczenia na potrzeby przygotowania obrony kraju (nakładane w czasie pokoju na osoby w wieku 16 do 60 lat, polegające na obowiązku świadczeń osobistych w postaci rozmaitych prac w wymiarze do 60 godzin rocznie na potrzeby przygotowań obronnych; na instytucje i organizacje nałożyć można było obowiązek udostępniania pomieszczeń, środków transportu i sprzętu na potrzeby obronne), świadczenia w razie wprowadzenia stanu bezpośredniego zagrożenia państwa, mobilizacji i w czasie wojny (polegające na powołaniu osób do wykonywania określonych prac doraźnych na rzecz Sił Zbrojnych w wymiarze do 7 dni w roku) oraz przekazywanie rzeczy

³⁷ S. Sadowski, Wojska obrony terytorialnej w polskim systemie obrony terytorialnej kraju w latach 1959–1989, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2018, s. 67–69. Ciekawy historyczny rys obrony terytorialnej kreśli: J. Kajetanowicz, Wojska Obrony Terytorialnej Kraju w systemie bezpieczeństwa Polski w latach 1959–1989, Poligon 2013, nr 2.

na potrzeby obrony państwa (sprowadzał się do dostarczania środków transportu, narzędzi i maszyn oraz urządzeń niezbędnych dla celów obronności). Dla osób wezwanych do świadczeń osobistych i rzeczowych przewidziano osłony socjalne oraz rekompensaty i odszkodowania za ewentualne zniszczenia w mieniu. Za uchylenie się od realizacji obowiązków świadczeń przewidywano kary do 3 miesięcy aresztu i grzywny zaś za niestawienie się do odbycia służby wojskowej groziła kara pozbawienia wolności do 8 lat.

Ustawa była nowelizowana a najciekawsze zmiany wprowadziła ustawa z 28.06.1979 roku o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony PRL³⁸. Przewidywała ona wprowadzenie obowiązkowego przysposobienie wojskowe, utworzenie struktur obrony cywilnej i odbywania szkolenia obronnego.

Przysposobienie wojskowe naceLOWANE było na przygotowanie młodzieży męskiej do pełnienia zasadniczej służby wojskowej poprzez przeszkolenie w określonych zawodach i specjalnościach przydatnych dla realizacji zadań obronnych. Obejmowało ono przedpoborowych i poborowych, którzy nie przekroczyli 23 roku życia. Szkolili się oni na kursach kierowców samochodów ciężarowych, nurków, płetwonurków, skoczków, pilotów. Kursy takie trwały 6 miesięcy.

Jeszcze w 1973 roku zapadła decyzja o organizacji nowego systemu Obrony Cywilnej pod kryptonimem „KRAJ–73”. Na mocy uchwały Rady Ministrów nr 111/73 z dnia 18.05.1973 roku w sprawie szkolenia ludności w zakresie powszechnej samoobrony³⁹ określono jej cele, zadania oraz strukturę organizacyjną. Podczas tworzenia OC uwzględniono doświadczenia płynące z funkcjonowania wcześniejszych formacji, takich jak Terenowa Obrona Przeciwlotnicza (TOPL) oraz Powszechna Samoobrona. Nowa organizacja została ukierunkowana przede wszystkim na ochronę ludności cywilnej, zakładów pracy, obiektów użyteczności publicznej i dóbr kultury. Do jej podstawowych zadań należało również ratowanie i niesienie pomocy poszkodowanym w czasie wojny, a także udział w działaniach mających na celu zwalczanie skutków klęsk żywiołowych. Obrona Cywilna została uznana za integralny element systemu obronnego państwa. Szczególną wagę przywiązywano do ochrony ludności przed skażeniami oraz prowadzenia działań ratunkowych na terenach zurbanizowanych i silnie uprzemysłowionych. Ćwiczenia OC często łączono z pracami o charakterze użytecznym oraz z akcjami prewencyjnymi i likwidacyjnymi w zakresie zagrożeń naturalnych. Wprowadzone nowelą z 1979 roku do ustawy o powszechnym obowiązku obrony nowe regulacje w tym zakresie uregulowały zagadnienie ochrony ludności cywilnej na poziomie ustawy uwzględniając w niezbędnym zakresie poprzednie doświadczenia jak i zmiany społeczne i ekonomiczne. Wg ustawy

³⁸ Dz. U. z 1979 r., Nr 15, poz. 97.

³⁹ M.P. z 1973 r., Nr 25, poz. 152.

miała ona ochronę ludności, zakładów pracy, urządzeń użyteczności publicznej, dóbr kultury, ratowanie i udzielanie pomocy poszkodowanym w czasie wojny i współpracę z innymi instytucjami w zakresie likwidacji skutków klęsk żywiołowych. Obroną cywilną kierował szef Obrony Cywilnej Kraju, powoływany przez Prezesa Rady Ministrów. Obowiązek służby w strukturach OC mieli poborowi uznani za zdolnych do służby wojskowej i przeznaczeni do jej odbycia w oddziałach OC. Na marginesie należy dodać, iż takim kształcie struktura obrony cywilnej przetrwała do 1 stycznia 2025 roku, kiedy to weszła w życie ustawa z dnia 05.12.2024 r. o ochronie ludności i obronie cywilnej⁴⁰.

4. Okres po 1989 roku

Przemiany ustrojowe początku lat 90-tych miały także swoje przełożenie na kształt uregulowań ustawowych obowiązku obronnego. Ustawa z 1967 roku o powszechnym obowiązku obrony, w okresie od 18.07.1989 roku, kiedy to weszła w życie ustawa o przekazaniu kompetencji Rady Państwa Prezydentowi Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i innym organom państwowym⁴¹, aż do momentu jej uchylecia nowelizowana była 110 razy⁴². Szczególne znaczenie w tamtym okresie miała jednak ustawa z dnia 25.10.1991 roku o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw⁴³, która dokonała zmian 181 jednostek redakcyjnych w treści regulacji z 1967 roku. Oprócz zmiany nazwy samej ustawy, zawężono zakres podmiotowy obowiązku obronnego, poprzez zmianę brzmienia art. 4 ust. 1 ustawy i wskazanie, iż „Obywatel polski będący równocześnie obywatelem innego państwa nie podlega powszechnemu obowiązkowi obrony, jeżeli stale zamieszkuje poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej”. Dotychczasowe brzmienie tego przepisu mówiło o „wszystkich obywatelach polskich”, bez wyłączenia osób z podwójnym obywatelstwem zamieszkujących poza granicami Polski. Podobne zawężenie przewidziano w ustępie 2, gdzie wskazane rodzaje powszechnego obowiązku obrony, przypisano jedynie obywatelom polskim. Usunięto także zapis ustępu 3 wskazanego artykułu o „zaszczytnych” zadaniach w zakresie obrony, zastępując go stwierdzeniem o zadaniach w ramach powszechnego obowiązku. Spośród organów administracji wojskowej właściwych do rejestracji i poboru osób podlegających obowiązkowi obronnemu, usunięto dowódców okręgów wojskowych, pozostawiając szefów wojewódzkich sztabów wojskowych oraz wojskowych komendantów uzupełnień. Obowiązkiem wojskowym ustawa obejmowała mężczyzn od

⁴⁰ Dz. U. z 2024 r. poz. 1907.

⁴¹ Dz. U. z 1989 r., Nr 34, poz. 178.

⁴² Sama ustawa od początku jej obowiązywania była nowelizowana 125 razy. Wykaz zmian ustawy na: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19670440220>.

⁴³ Dz. U. z 1991 r., Nr 113, poz. 491.

18 do 50 roku życia, a posiadających stopień chorążego lub oficerski do 60 roku życia (kwalifikujące się do służby kobiety odpowiednio od 18 do 40 roku życia i do 50 roku życia w przypadku kobiet w stopniu chorążego i oficerów).

Ustawa utrzymała obowiązek rejestracji „przedpoborowych” wskazany w art. 27 ustawy z 1967 roku, którym byli objęci mężczyźni kończący w danym roku kalendarzowym 18 lat, na których spoczywał obowiązek do zgłoszenia się do rejestracji i przeglądu lekarskiego. Rejestrację przeprowadzali wójtowie lub burmistrzowie, którzy wzywali do stawienia przedpoborowego. Obowiązek stawienia się do poboru materializował się na podstawie wezwania wójta lub burmistrza/prezydenta miasta i obejmował mężczyzn, którzy w danym roku kalendarzowym kończyli 19 lat. W razie niestawienia przewidziano doprowadzenie poborowego przez policję. Ta sama zasada obowiązywała przedpoborowych w sytuacji niestawienia się na rejestrację. Wprowadzono także możliwość odwołania się od orzeczenia o stanie zdrowia wydanego przez rejonową komisję lekarską do wojewódzkiej komisji lekarskiej, czego art. 26 w starym brzmieniu nie przewidywał. Istotnej zmianie uległ także zakres odroczeń zasadniczej służby wojskowej (nowy art. 37), poprzez poszerzenie katalogu obligatoryjnych przesłanek do wydania takiej decyzji i włączenie w ich zakres dotychczasowych podstaw fakultatywnych oraz dodając nowe – np. pobieranie nauki w szkole wyższej, prowadzenie własnej kampanii wyborczej czy czasowe uznanie za niezdolnego do czynnej służby. Jedyną fakultatywną przesłanką do odroczenia odbycia zasadniczej służby wojskowej, było pobieranie nauki w szkole średniej albo policealnej. Odroczenie mogło zostać udzielone na okres od 6 do 12 miesięcy. Wspomniana podstawa do odroczenia zasadniczej służby wojskowej na okres trwania studiów wyższych (art. 37 ust. 1 pkt 3) skorelowana została z brzmieniem art. 44a ust. 1 pkt 1, po myśli którego „nie powołuje się do czynnej służby wojskowej poborowych (...), którzy pobierają naukę w szkole wyższej do czasu, kiedy staną się absolwentami szkół wyższych”. Inne podstawy odroczenia przewidziane w ustawie to konieczność opieki nad dzieckiem do 16 roku życia, osobiste prowadzenie gospodarstwa rolnego, pobieranie nauki w szkole średniej, prowadzenie kampanii wyborczej, uznanie poborowego za niezdolnego czasowo do pełnienia służby oraz uzyskanie statusu „jedynego żywiciela rodziny” (art. 37). Usunięto także przepis art. 46 ust. 2 pkt 3 sytuujący zasadę powoływania do odbycia służby, osób skreślonych z listy studentów szkół wyższych. Ustawa także wprowadziła zalecenie, aby powołani od odbycia służby wojskowej pełnili ją w jednostce w pobliżu ich miejsca zamieszkania lub pobytu powyżej 2 miesięcy (art. 45 ust. 2). Wcześniej zasadą było kierowanie poborowych do jednostek w odległych częściach Polski. Z niewielkimi zmianami utrzymano zasadę przewidzianą w art. 46, iż poborowi nie powołani do służby do końca roku, w którym kończyli 21 lat, przenoszani byli do rezerwy. Utrzymano z niewielkimi zmianami woj-

skowy obowiązek meldunkowy, którego ewidencję powierzono wójtom i burmistrzom/prezydentom miast. Ewidencję wojskową osób podlegających obowiązkowi służby wojskowej w dalszym ciągu pozostawiono przy organach wojskowych. Nowela uchyliła obowiązek odbycia przysposobienia wojskowego, które polegało na przygotowaniu młodzieży męskiej do odbycia służby wojskowej poprzez szkolenie w zawodach i specjalnościach przydatnych w służbie wojskowej. Kompetencje do określania liczby poborowych powoływanych do zasadniczej służby przyznano Radzie Ministrów (nowy art. 65a).

Omawiana nowela wprowadziła inną istotną zmianę polegającą na zawieszeniu członkostwa żołnierzy w partiach politycznych w czasie odbywania czynnej służby wojskowej (art. 74 po zmianie), przy rozciągnięciu zakazu na działalność związkową oraz zabraniając udziału żołnierzy w zgromadzeniach publicznych w umundurowaniu. Zawężono obowiązek noszenia umundurowania do działań z zakresu „zadań służbowych”, podczas gdy w starej regulacji obowiązek ten obejmował szeroko rozumiane czynności wykonywane „w czynnej służbie wojskowej”. Nowy przepis art. 91 skrócił okres trwania zasadniczej służby wojskowej z 24 miesięcy do 18 miesięcy, po dobytciu której żołnierz przenoszony był do rezerwy. W razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny, minister obrony narodowej zarządzał, a wojewódzkie sztaby wojskowe przeprowadzały pobór mężczyzn uznanych za zdolnych do służby wojskowej i rezerwistów.

Obowiązkowa zasadnicza służba wojskowa została zawieszona na mocy ustawy z dnia 09.01.2009 roku, ale wbrew powszechnemu mniemaniu nie zniesiona⁴⁴. Zgodnie z art. 18 cytowanej ustawy, przeniesienie do rezerwy następowało z urzędu i nie wymagało działań ze strony osoby zainteresowanej. Potwierdzenie faktu przeniesienia do rezerwy następowało w formie wpisu zamieszczonego w książeczce wojskowej, w przypadku stawienia się tej osoby do wojskowego komendanta uzupełnień i po wykonaniu badań lekarskich. W praktyce oznaczało to, iż mężczyźni, wobec których orzeczono zdolność do służby wojskowej, z mocy ustawy byli przenoszeni do rezerwy, bez konieczności odbycia służby wojskowej. Ten stan prawny trwa do chwili obecnej.

W ramach znowelizowanej ustawy z 1967 o powszechnym obowiązku obrony pozostawały w dalszym ciągu przepisy dotyczące organizacji i działania obrony cywilnej (Rozdział V). Utrzymano ze zmianami także zasady obejmowania militaryzacją jednostek organizacyjnych wykonujących zadania o szczególnej wadze dla obronności Państwa, szczególnie w razie ogłoszenia mobilizacji i w przypadku wybuchu wojny.

Służbę zastępczą można było odbywać przez okres 36 miesięcy, ze względu na przekonania religijne albo wyznawane zasady moralne, na podstawie

⁴⁴ Ustawa z dnia 09.01.2009 roku o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej oraz o zmianie niektórych innych ustaw – (Dz. U. z 2009 r., Nr 22, poz. 120).

decyzji rejonowych komisji poborowych wydane po wniesieniu stosownego wniosku przez poborowego w trybie art. 198. Zmianie uległ znacznie sposób jej wykonywania poprzez ustawowe wskazanie rodzaju pracy realizowanej w jej ramach. Służbą wojskową w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny objęci zostali – zgodnie z art. 115 ustawy – „poborowi uznani za zdolnych do służby wojskowej oraz żołnierze rezerwy niezależnie od ich przeznaczenia mogą być w każdym czasie powołani do czynnej służby wojskowej”. W dalszym ciągu utrzymano obowiązek wykonywania świadczeń na rzecz obrony, przy uszczegółowieniu zakresu świadczeń w okresie pokoju w nowym Rozdziale 1a.

Obowiązująca w tym okresie Ustawa Konstytucyjna z 17.10.1992 roku o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym⁴⁵ (potocznie zwana „Małą Konstytucją”) nie zawierała żadnych postanowień w zakresie realizacji obowiązków obronnych. W tym zakresie obowiązywały przepisy Konstytucji z 1952 roku.

Już jednak przyjęta w dniu 02.04.1997 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej⁴⁶ w art. 85 ust. 1 stanowi: „Obowiązkiem obywatela polskiego jest obrona Ojczyzny”, odsyłając do materii ustawowej w zakresie szczegółowego nakreślenia jego zakresu. Pojawiła się w treści Ustawy Zasadniczej z 1997 roku, możliwość odbywania służby zastępczej przewidzianej w treści art. 85 ust. 3.

Tabela I. Polskie przepisy konstytucyjne po 1918 roku związane z obronnością.

Konstytucja	Obowiązek obronny	Zwierzchnik sił zbrojnych	Przepisy powiązane
Marcowa – 17.03.1921 r.	Art. 91	art. 46 – Prezydent	Art. 92 – obowiązek świadczeń
Kwietniowa – 23.04.1935 r.	Art. 61	art. 12 ppkt „d” oraz art. 3 ust. 1 – Prezydent	Art. 61 ust.1 – obowiązek świadczeń
Konstytucja PRL – 22.07.1952 r.	art. 78	art. 32 pkt 10 – Rada Ministrów (ogólne kierownictwo)	Art. 6 – siły zbrojne Art. 7 ustęp 3 – umacnianie obronności Art. 76 <i>in fine</i> – „obowiązki obywatela wobec państwa”
Tzw. „Mała Konstytucja” – 17.10.1992 r.		art. 35 – Prezydent	
Konstytucja z 02.04.1997 r.	art. 85	art. 134 – Prezydent	Art. 84 – obowiązek świadczeń

Źródło: opracowanie własne autora.

⁴⁵ Dz. U. z 1992 r., Nr 84, poz. 426.

⁴⁶ Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483.

5. Nowa ustawa o obronie Ojczyzny z 11.03.2022 roku

Najnowsze uregulowanie w zakresie omawianej problematyki zostało przyjęte ustawą z dnia 11.03.2022 roku o obronie Ojczyzny⁴⁷, która wyraźnie podkreśla nałożenie tego obowiązku „na każdego obywatela Rzeczypospolitej Polskiej”, przypominając o jego konstytucyjnym charakterze, o czym mówi preambuła ustawy: „W trosce o bezpieczeństwo naszej Ojczyzny, kierując się konstytucyjnym obowiązkiem Jej obrony nałożonym na każdego obywatela Rzeczypospolitej Polskiej oraz pragnąc zagwarantować wszystkim, którzy realizują ten obowiązek, jak najlepsze warunki, w szczególności żołnierzom, którzy pełnią służbę wojskową dla dobra Rzeczypospolitej Polskiej, a od których służba ta wymaga zdyscyplinowania, lojalności i poświęcenia, stanowi się, co następuje: (...)”. Ten akt prawny zawiera 824 artykuły, przy czym uległ trzem nowelizacjom, a wszedł w życie z bardzo krótkim *vacatio legis*, bowiem już w dniu 23.04.2022 roku. Ustawa konsoliduje regulacje umieszczone dotychczas w 14 aktach prawnych i dzieli się na dwadzieścia sześć Działów regulujących kompleksowo tematykę obronności, przy czym z zakresu regulacji ustawodawca wyłączył tematykę związaną z obroną cywilną umieszczając ją w treści odrębnej ustawy⁴⁸. W poprzednim stanie prawnym tematyka ta bazowała na art. 160 ust. 2 ustawy z dnia 21.11.1967 roku o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jako delegacji ustawowej do wydania wspomnianej już uchwały Rady Ministrów nr 111/73 z dnia 18.05.1973 roku w sprawie szkolenia ludności w zakresie powszechnej samoobrony. Sama ustawa o obronie Ojczyzny z 2022 roku, stanowiła podstawę do wydania licznych rozporządzeń wykonawczych. Regulacja normuje całość zagadnień związanych z organizacją Sił Zbrojnych RP oraz przygotowań militarnych i pozamilitarnych, porządkując zakres kompetencji i zadań związanych z realizacją problematyki obrony narodowej.

Zgodnie z jej brzmieniem, podstawowym sposobem spełnienia obowiązku obrony Ojczyzny jest pełnienie służby wojskowej (art. 4). Obowiązkowi służby wojskowej podlegają obywatele (mężczyźni i w pewnych wypadkach kobiety) od 18. roku życia do końca roku kalendarzowego, w którym kończą 60 lat (szeregowi) lub 63 lata (podoficerowie i oficerowie) (art. 5 ust. 3). Realizacja tego obowiązku zaczyna się od rejestracji na potrzeby ewidencji wojskowej, której podlegają obywatele polscy, którzy ukończyli 18 rok życia.⁴⁹ Ewidencję osób objętych tym obowiązkiem prowadzą wójtowie (burmistrzowie miast). Po ukończeniu 19 roku życia osoby podlegające rejestracji, zo-

⁴⁷ Tekst jedn. Dz. U. z 2025, poz. 825.

⁴⁸ Ustawa z dnia 05.12.2024 roku o ochronie ludności i obronie cywilnej (Dz. U. z 2024 r., poz. 1907).

⁴⁹ U. Staśkiewicz, Obowiązek obrony Ojczyzny w świetle polskich regulacji prawnych, Prawo i Więź, nr 3, (5), s. 750.

bowiązane są stawić się do kwalifikacji wojskowej, która polega m.in. na wprowadzeniu ich danych do ewidencji wojskowej oraz określenie zdolności do pełnienia służby wojskowej (art. 56) oraz sprawdzeniu tożsamości osób stawających, określeniu zdolności fizycznej i psychicznej do służby wojskowej, określeniu przeznaczenia osób do poszczególnych form obowiązku, wprowadzeniu danych do ewidencji, przekazywaniu informacji o służbie wojskowej, wydaniu zaświadczenia o stawieniu się do kwalifikacji wojskowej i uregulowaniu stosunku do służby wojskowej, o orzeczonej zdolności do służby wojskowej i nadaniu stopnia wojskowego. Osoby stawające do kwalifikacji otrzymują jedną z kategorii wojskowej (art. 58): A – zdolny do służby wojskowej, B – czasowo niezdolny, D – niezdolny do służby w czasie pokoju i E – trwale i całkowicie niezdolny do służby wojskowej. Przepisy kontynuują zasady ustawowego uregulowania stopni wojskowych oraz zasadę ich nadawania (art. 135). Ustawa reguluje także szereg innych kwestii, jak kształcenie żołnierzy⁵⁰ (w tym członków organizacji pro obronnych) oraz obszernie reguluje kwestie odbywania służby wojskowej.

Zgodnie z art. 129 ustawy służba wojskowa dzieli się na: czynną służbę wojskową i służbę w rezerwie. Służba czynna odbywa się w formie służby wojskowej: a) zasadniczej, b) terytorialnej, c) służby w aktywnej rezerwie, d) służby w pasywnej rezerwie, e) zawodowej służby wojskowej, oraz f) służby w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny.

Zasadnicza służba wojskowa polega na jej pełnieniu w formie dobrowolnej lub obowiązkowej zasadniczej służby wojskowej. Zgodnie z brzmieniem art. 143 ustawy o obronie Ojczyzny dobrowolna zasadnicza służba wojskowa trwa 12 miesięcy i obejmuje szkolenie podstawowe i specjalistyczne. Służbę taką można w każdym momencie przerwać na wniosek żołnierza. Dla osób, które odbyły dobrowolną zasadniczą służbę wojskową przewidziano przywilej pierwszeństwa w zatrudnieniu w urzędach administracji publicznej (art. 149). Z tytułu pełnienia służby żołnierz „dobrowolny” otrzymuje wynagrodzenie w wysokości najniższego uposażenia zasadniczego żołnierza zawodowego oraz dodatki. (art. 150).

Z kolei przewidziana w art. 152 obowiązkowa zasadnicza służba wojskowa, trwa nieprzerwanie 9 miesięcy (art. 153). Ciekawym rozwiązaniem przyjętym przez obecne ustawodawstwo w art. 154 jest zasada, iż równoznaczne ze spełnieniem obowiązku odbycia zasadniczej służby wojskowej jest: 1). odbycie dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej, 2). pełnienie terytorial-

⁵⁰ W rozumieniu ustawy żołnierzem jest jedynie osoba pełniąca czynną służbę wojskową, tzn. pełniącą: zasadniczą służbę wojskową (dobrowolną i obowiązkową), terytorialną służbę wojskową, służbę w aktywnej rezerwie w dniach tej służby oraz odbywaniu ćwiczeń wojskowych w ramach pasywnej rezerwy, zawodową służbę wojskową, służbę w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny. Zobacz: Ustawa o obronie Ojczyzny. Komentarz, M. Karpiuk, J. Kurek-Sobieraj (red.), Warszawa 2025.

nej służby wojskowej przez okres co najmniej 3 lat albo 3). pełnienie służby w aktywnej rezerwie przez okres co najmniej 4 lat. Do odbycia obowiązkowej zasadniczej służby wojskowej kwalifikuje się osoby uznane za zdolne do tej służby, posiadające wykształcenie co najmniej podstawowe, (...) oraz które nie ukończyły 35 roku życia. Utrzymano przyjętą jeszcze w latach 90-tych zasadę, iż służba odbywa się w najbliższej położonej jednostce wojskowej, przy czym jako kryterium przyjęto miejsce pobytu stałego lub trwającego ponad 3 miesiące (uprzednio 2 miesiące). Żołnierze, którzy odbyli obowiązkową jak i ochotniczą służbę wojskową przenoszeni się do rezerwy pasywnej.

Drugą formą służby wojskowej jest służba w rezerwie (aktywnej) uregulowana w Dziale X i ma ona w założeniu trwać na podstawie powołania na czas nieokreślony. Wykonywanie tej służby polega na pełnieniu zadań raz na kwartał, jednorazowo przez co najmniej 2 dni, oraz jednorazowo 14 dni, co najmniej raz na 3 lata. (art. 243). Obejmuje ona żołnierzy w wieku do 55 lat dla szeregowych, do 63 lat dla podoficerów i oficerów.

Z kolei odbywanie służby przez żołnierzy rezerwy pasywnej polega na uczestnictwie w ćwiczeniach wojskowych przez osoby z uregulowanym stosunkiem do służby, w wieku do 60 lub 63 lat, które złożyły przysięgę wojskową i nie służą aktywnie (art. 248). Ma to miejsce w jednostkach wojskowych i związkach organizacyjnych w wymiarze jednodniowym, krótkotrwałym (do 30 dni) oraz długotrwałym (do 90 dni) w ciągu roku. Tak prowadzone szkolenia, w tym jednodniowe, mają na celu utrzymanie gotowości obronnej żołnierzy, za co przysługuje żołd.

Obszerny Rozdział 6 Działu IX. „Służba wojskowa”, poświęcony jest zagadnieniom związanym z zawodową służbą wojskową. Jako nowość, należy wskazać ustawową podstawę do skierowania żołnierza do służby w strukturach międzynarodowych lub przy obcych siłach zbrojnych. W dalszym ciągu ustawa nakłada na żołnierzy ograniczenia w działalności publicznej i partyjnej, jednak rozbudowane i obejmujące członkostwo w stowarzyszeniach i innych organizacjach o charakterze międzynarodowym (art. 341–347). Ustawa reguluje także kwestie przebiegu służby, dyscypliny, nagradzania i odpowiedzialności (w tym materialnej) żołnierzy, ich uposażenia i należnych odszkodowań.

W art. 158 przewidziano przesłanki odroczenia obowiązku pełnienia służby wojskowej, zbliżone w swym zakresie do podstaw przewidzianych w art. 37 starej regulacji, ale poszerzone o pobieranie nauki w seminariach duchownych lub zakonnych.

Nowe regulacje dotyczące obowiązku obronnego, regulują zasady odbywania terytorialnej służby wojskowej, która może obejmować osoby posiadające uregulowany stosunek do służby wojskowej oraz inne osoby niepodlegające mu. Czas trwania takiej służby może wynosić od jednego do sześciu lat i odbywać się w jednostkach wojskowych Wojsk Obrony Terytorialnej na terytorium całego kraju (art. 170).

Ważną częścią ustawy z 2022 roku jest Dział XVII. „Służba wojskowa w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny”. Zgodnie z art. 531 „Żołnierzy rezerwy, których w pierwszej kolejności przewiduje się powołać do służby wojskowej pełnionej w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny, przeznacza się do tej służby przez nadanie w czasie pokoju przydziału mobilizacyjnego na stanowiska służbowe lub do pełnienia funkcji wojskowych, które są określone w etacie jednostki wojskowej i występują w czasie wojny, albo na stanowiska służbowe lub do pełnienia funkcji wojskowych w organizacjach międzynarodowych, międzynarodowych strukturach wojskowych lub przy siłach zbrojnych państw obcych stacjonujących na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej”.

W razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny osoby uznane za zdolne do służby wojskowej (w wieku od 18 do 60 roku życia, kobiety do 50 roku życia), mogą być w każdym czasie powołane do służby wojskowej. Następuje to poprzez doręczenie im kart powołania lub poprzez podanie stosownej informacji do wiadomości publicznej (art. 533). Osoby posiadające przydział mobilizacyjny są obowiązane stawić się w miejscu i czasie określonych w karcie mobilizacyjnej. Pracownikom zatrudnionym w resorcie obrony lub u innych pracodawców nadaje się tzw. pracownicze przydziały mobilizacyjne. Zgodnie z brzmieniem art. 531 ust. 7 ustawy z 2022 roku przewidziano wyjątki od przydzielenia pracowniczych przydziałów mobilizacyjnych na czas „W” (wojny) lub tzw. „MOB” (mobilizacji). Wśród takich kategorii osób, znajdują się m.in. sędziowie, asesory sądowi i prokuratorzy. Przepis nie przewiduje wyłączenia spod przyznawania przydziałów asesorów prokuratorskich ani aplikantów obu tych profesji. Osoby posiadające pracowniczy przydział mobilizacyjny są obowiązane stawić się w miejscu i czasie określonych w karcie mobilizacyjnej, w razie ogłoszenia mobilizacji, w czasie stanu wojennego oraz w czasie wojny. Art. 541 przewiduje wyłączenia z urzędu z obowiązku służby wojskowej w czasie wojny i mobilizacji i dotyczą osób, które wykonują mandat posła albo senatora, radnego, zajmują kierownicze stanowiska państwowe lub stanowiska w organach administracji publicznej, oraz ze względu na posiadane kwalifikacje lub zajmowane stanowiska są niezbędne dla zapewnienia obrony lub bezpieczeństwa państwa. Wyłączenia na wniosek dotyczą osób, których powołanie do służby wojskowej, o której mowa w ust. 1, groziłoby zaprzestaniem lub poważnym zakłóceniem pracy urzędu państwowego lub samorządowego albo działalności gospodarczej przedsiębiorcy niezbędnej dla zapewnienia obrony lub bezpieczeństwa państwa. Szczegóły techniczne wyłączeń normują przepisy rozporządzenia wykonawczego⁵¹. W aktualnym brzmieniu omawiany przepis ma znacznie szerszy zakres niż poprzednia regulacja art. 121 obejmującego jedy-

⁵¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z 17.11.2022 roku w sprawie wyłączenia od obowiązku pełnienia czynnej służby wojskowej w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny (Dz. U. z 2022 r., poz. 2559).

nie osoby, które ze względu na posiadane kwalifikacje lub zajmowane stanowiska były niezbędne dla zapewnienia obrony lub bezpieczeństwa Państwa.

Na koniec warto wspomnieć o zastępczej służbie, która zgodnie z art. 556 ustawy polega na wykonywaniu prac na rzecz ochrony środowiska, ochrony przeciwpożarowej, ochrony zdrowia, pomocy społecznej, opieki nad osobami z niepełnosprawnościami albo bezdomnymi oraz na rzecz administracji publicznej i wymiaru sprawiedliwości przez podlegających obowiązkowi służby wojskowej, którym przekonania religijne lub wyznawane zasady moralne nie pozwalają na pełnienie tej służby oraz pełnieniu służby w formacjach uzbrojonych nie wchodzących w skład Sił Zbrojnych. Czas trwania tego rodzaju służby wynosi 9 miesięcy w przypadku absolwentów szkół wyższych i 18 miesięcy w przypadku pozostałych osób.

Ustawa konsekwentnie określa także zakres świadczeń osobistych w czasie pokoju (prace doraźne i użycie narzędzi prostych)⁵² nałożonych na obywateli polskich, którzy ukończyli 16 rok życia a nie przekroczyli 60 roku życia (art. 618). Nakładane są one w drodze decyzji administracyjnej wójta lub burmistrza na wniosek organów wojskowych. Podobna procedura znajduje zastosowanie do świadczeń rzeczowych polegających na oddaniu w użytkowanie środków transportu, maszyn, innych rzeczy ruchomych i nieruchomości w czasie pokoju, oraz ich zakres i wymiar w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny (art. 628 i art. 637)⁵³. Regulacje wprowadzone ustawą o obronie Ojczyzny w zakresie świadczeń odnoszą się szczególnie do sfery przedsiębiorców, co związane jest ze zmianami właścicielskimi rzeczy ruchomych i nieruchomości oraz odmiennym podejściem aksjologicznym do kwestii własności po 1989 roku. W stanie prawnym sprzed 1990 roku, w sytuacji upaństwowienia środków produkcji i parku maszynowego pozostającego w rękach państwowych, kwestie świadczeń kształtowały się odmiennie. Współczesne zróżnicowanie podmiotów właścicielskich (w tym podmiotów zagranicznych) oraz form dysponowania ruchomościami mogącymi być przedmiotem obowiązków świadczeń rzeczowych, nakazywało ukształtowanie odmiennego reżimu prawnego w tym zakresie. W literaturze zasadnie podkreśla się, iż zasadność wykonywania obowiązku świadczeń, opiera się na założeniu konieczności zaspokojenia egzystencjonalnych potrzeb istnienia i przetrwania narodu oraz państwa, co stanowi samo w sobie

⁵² Rozporządzenie Rady Ministrów z 29.08.2024 roku w sprawie świadczeń rzeczowych na rzecz obrony w czasie pokoju, Dz. U. z 2024 r., poz. 1387.

⁵³ Rozporządzenie Rady Ministrów 28.08.2024 roku w sprawie świadczeń osobistych i rzeczowych na rzecz obrony w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny, Dz. U. z 2024 r., poz. 1354. O postrzeganiu tego obowiązku w społeczeństwie: D. Rodziewicz, Obowiązek świadczeń wojennych w systemie obronnym Polski 1919–1939, Wydawnictwo Napoleon V, Oświęcim 2017, s. 7.

główny cel polityki obronnej państwa, jakim jest zapewnienie bezpieczeństwa w wymiarze narodowym jak i międzynarodowym⁵⁴.

Ustawa reguluje domeny dotychczas nieobjęte przepisami, np. zagadnienia działalności i współpracy na polu obronnym ze społecznymi organizacjami o charakterze pro obronnym. Aby dopełnić obrazu problematyki związanej z szeroko pojętymi zagadnieniami obronności, wspomnieć należy o kwestii pozamilitarnych przygotowań obronnych państwa, które ustawa z 2022 roku także reguluje. Wielowymiarowy charakter tej problematyki, wymaga omówienia w odrębnym opracowaniu, już jednak z kronikarskiego obowiązku, ten ważny aspekt obrony Ojczyzny należy w tym miejscu zaznaczyć. Na rangę pozamilitarnych przygotowań obronnych państwa wskazywał już w okresie międzywojennym Władysław Sikorski⁵⁵. Jak zasadnie podkreśla się w piśmiennictwie „Specyfika tych przygotowań, realizowanych przez niemilitarne podmioty systemu obronnego państwa w czasie pokoju, nabiera znaczenia dopiero w sytuacji realnego zagrożenia bezpieczeństwa państwa, podczas mobilizacji i w czasie wojny”⁵⁶.

6. Zakończenie

Obrona w aspekcie indywidualnym jak i wspólnotowym jest naturalną reakcją na wszelkiego rodzaju przejawy agresji i niebezpieczeństwa z zewnątrz. Nie inaczej jest z obowiązkiem obrony Ojczyzny, zmieniającym się od najwcześniejszych czasów istnienia państwowości polskiej, dopasowanym do zmieniających się epok, sposobów prowadzenia działań zbrojnych i rozwoju społeczno-ekonomicznego. Jedną z dystynktywnych cech związanych z obowiązkiem obrony jest jego powszechność, którą rozmaicie rozumiano na przestrzeni ponad tysiącletniego istnienia państwowości polskiej. Przedmiotowe opracowanie prezentuje przeglądowo ewolucję zakresu podmiotowego jak i przedmiotowego obowiązku obrony Ojczyzny, spoczywającego na przedstawicielach Narodu Polskiego. Analiza zakresu obowiązków obronnych pozwala na waloryzację tezy, iż bez względu na formę rządów realizowaną na ziemiach polskich, obowiązek obrony Ojczyzny zawsze stanowił przejaw organizacji polskiego ośrodka siły, jako zorganizowanej politycznie przestrzeni, na której funkcjonuje władza centralna, przyczyniając się do zachowania ciągłości

⁵⁴ J. Wojnarowski, Model systemu obronnego państwa w systemie bezpieczeństwa narodowego, (w:) W. Kitler, K. Drabik, I. Szostek (red.), System bezpieczeństwa narodowego RP. Wybrane problemy, AON, Warszawa 2014, s.260.

⁵⁵ W. Sikorski, Przyszła wojna, Wyd. MON, wydanie II, Warszawa 1984, s. 108.

⁵⁶ M. Kuliczkowski, L. Sawicki, Pozamilitarne przygotowania obronne w Polsce, Warszawa 2020, s. 9; M. Kuliczkowski, Programowanie pozamilitarnych przygotowań obronnych w Polsce wobec wyzwań XXI wieku, Zeszyty Naukowe AON nr 2(79), ISSN 0867-2245, Warszawa 2010, s. 34-59.

politycznej organizmu państwowego⁵⁷. Cechą wspólną omówionego obowiązku jest jego ciągłość historyczna oraz powszechność, co jak się wydaje nie uległo zmianie na przestrzeni wieków, ugruntowując także inny aspekt pośrednio z nimi związany: umocnienia wśród Polaków poczucia wspólnoty narodowej. Obowiązek obrony Ojczyzny zmieniał się szczególnie w zakresie podmiotowym przechodząc od członków możnowładztwa w coraz szerszym zakresie na warstwy niższe. Widoczne to było szczególnie w regulacjach Konstytucji 3 Maja, gdzie deklaratywnie objęto nim nie tylko szlachtę, ale także mieszczaństwo i chłopstwo. W praktycznym wymiarze przejawiało się to powstaniu armii masowych w XIX i XX wieku, szczególnie z uwzględnieniem rewolucyjnych zmian w sposobie prowadzenia działań wojennych związanych z rozwojem przemysłowym i pojawieniem się na scenie dziejów, koncepcji nowoczesnych państw narodowych i tworzących je Narodów Europy. Tym samym bezpowrotnie minął okres armii zaciężnych i realizacji obowiązków obronnych przez wybrane grupy społeczne. W tym duchu powstały także polskie regulacje prawne obowiązków obronnych przyjęte po 1918 roku, konsekwentnie oparte na koncepcji systemu „obywatela–żołnierza”. To w początkach okresu II Rzeczypospolitej, należy szukać modelu obowiązku obrony Ojczyzny, jaki w zasadniczych zrębach funkcjonuje do dnia dzisiejszego, co nie przeszkodziło w powolnej, ale zauważalnej ewolucji obowiązku obronnego: od służby „każdego obywatela” do „dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej”. Opracowanie sygnalizuje także istnienie obowiązku świadczeń osobistych i rzeczowych, jako elementu wsparcia wysiłku obronnego, który także zmieniał się nieuchronnie na przestrzeni wieków. Pokonał on drogę ewolucji od budowy obwarowań grodowych, przez obwarowywanie zamków i miast i dostarczanie żywności dla oddziałów zbrojnych, aż do współczesnych świadczeń osobistych czy rzeczowych (udostępnienie przedmiotów, środków transportu, maszyn czy nieruchomości dla potrzeb obronności). Także na tym polu widać przekształcenia, które zaszły szczególnie w ostatnich trzech dekadach, przy uwzględnieniu zmian struktury własności oraz rozwoju technicznego. Jest to istotne szczególnie w ostatnich dekadach, gdy widocznej zmianie uległ sposób prowadzenia działań zbrojnych, szczególnie wobec wzrostu na znaczeniu środków napadu powietrznego, zagadnień bezpieczeństwa informacyjnego i cyberbezpieczeństwa. Dziedzina jedynie zasygnalizowaną w pracy, są pozamilitarne przygotowania obronne państwa jako element realizowania obowiązku obrony Ojczyzny, którego zakres wymaga odrębnego opracowania. Współczesny konflikt zbrojny ma inny charakter od tych prowadzonych

⁵⁷ Więcej: L. Sykułski, *Geopolityka*, Wydawnictwo Naukowe Grzegorz sp. z o.o., Częstochowa 2014.

jeszcze w XIX czy XX wieku i toczy się na wielu płaszczyznach, obejmując podmioty państwowe oraz niepaństwowe⁵⁸.

Niemniej jednak, analiza problematyki pozwala na konkluzję, iż w dalszym ciągu adresatem obowiązku obrony Ojczyzny pozostaje obywatel Rzeczypospolitej, na którym spoczywa główny ciężar obrony wspólnoty narodowej i państwowej. Zasadnym wydaje się być założenie, iż ta cecha ewolucji obowiązku obrony Ojczyzny pozostaje niezmienna na przestrzeni istnienia Państwa Polskiego.

Literatura

1. Bardach J. (red.), *Historia państwa i prawa Polski*, PWN, Warszawa 1973.
2. Grześkowiak-Krwawicz K., *Konstytucja 3 Maja 1791, na podstawie tekstu ustawy rządowej z archiwum sejmu czteroletniego przechowywanego w archiwum Akt Dawnych w Warszawie*, AGAD, Warszawa 2018.
3. Jemrzycki Sz., *Geneza armii narodowych w europejskiej myśli wojskowej*, (w:) Gąsiorek K., Zych J. (red.), *Armia obywatelska czy zawodowa? Ocena wybranych modeli organizacyjnych armii w perspektywie historycznej i współczesnej*, ASzWoj, Warszawa 2017.
4. Kajetanowicz J., *Wojska Obrony Terytorialnej Kraju w systemie bezpieczeństwa Polski w latach 1959–1989*, Poligon 2013, nr 2.
5. Kaldor M., *New and Old Wars. Organised Violence in a Global Era*, Polity Press, Cambridge 2012, wyd. 3.
6. Kitler W., Kamiński M.A., Nowak D., *Powszechny obowiązek obrony. Źródła, zakres, modele*, ASzWoj, Warszawa 2019.
7. Kucharski R., *Historyczne ujęcie przepisów o broni na ziemiach polskich. Od Piastów do końca I Rzeczypospolitej*, *Consilium Iuridicum* 2024, nr 3 (11).
8. Kuliczkowski M., Sawicki L., *Pozamilitarne przygotowania obronne w Polsce*, Warszawa 2020.
9. Kuliczkowski M., *Programowanie pozamilitarnych przygotowań obronnych w Polsce wobec wyzwań XXI wieku*, *Zeszyty Naukowe AON*, nr 2(79), ISSN 0867–2245, Warszawa 2010.
10. Kukiel, M., *Zarys historii wojskowości*, Warszawa 1929.
11. Kutrzeba S., *Polskie ustawy, artykuły od XV wieku do XVIII wieku*, Akademia Umiejętności, Kraków 1937.
12. Landmann, T., "The impact of Ukrainian and German minorities in Poland on the security of the state in the years 1919–1939", *Journal of Science of the Tadeusz Kościuszko Military Academy of Land Forces*, Wrocław 2016, Volume 48 Number 3 (181).

⁵⁸ M. Kaldor, *New and Old Wars. Organised Violence in a Global Era*, wyd. 3, Cambridge: Polity Press, 2012, s. VI oraz s. 2.

13. Muller H., Rolling H., „Europäische Hieb- und Stichwaffen aus der Sammlung des Museums der Deutsche Geschichte, Berlin 1986.
14. Osiński S., V kolumna na Pomorzu Gdańskim, Książka i Wiedza, Warszawa 1965.
15. Rodziewicz D., Obowiązek świadczeń wojennych w systemie obronnym Polski 1919–1939, Wydawnictwo Napoleon V, Oświęcim 2017.
16. Sadowski S., Wojska obrony terytorialnej w polskim systemie obrony terytorialnej kraju w latach 1959–1989, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2008.
17. Sejm RP, kadencja IV, sprawozdanie stenograficzne z 77 posiedzenia w dniu 03.03.1938.
18. Sikora R., Husaria, Znak 2019.
19. Sikorski W., Przyszła wojna, Wyd. MON, wydanie II, Warszawa 1984.
20. Sykulski L., Geopolityka, Wydawnictwo Naukowe Grzegorz sp. z o.o., Częstochowa 2014.
21. Kapiuk M., Kurek-Sobieraj J. (red.), Ustawa o obronie Ojczyzny. Komentarz, Warszawa 2025.
22. Waszak M., Wybrane mniejszości narodowe a poziom bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej Polskiej, Roczniki Studenckie Akademii Wojsk Lądowych 2017, Rocznik 1 (I).
23. Staśkiewicz U., Obowiązek obrony Ojczyzny w świetle polskich regulacji prawnych Prawo i Więzy, nr 3, (5), s. 750.
24. Winnicki Z., Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917–1918), Wrocław 2017.
25. Wojnarowski J., Model systemu obronnego państwa w systemie bezpieczeństwa narodowego, (w:) Kitler W., Drabik K., Szostek I. (red.), System bezpieczeństwa narodowego RP. Wybrane problemy, AON, Warszawa 2014.
26. Wójcicki K., Statuta polskie króla Kazimierza na Wiślicy, Warszawa 1847.

Akty prawne

1. Dz. U. z 1918 r., Nr 13, poz. 28 – Dekret Rady Regencyjnej z 27.10.1918 roku – tymczasowa ustawa o powszechnym obowiązku służby wojskowej.
2. Dz. U. z 1920 r., Nr 81, poz. 540.
3. Dz. Pr.P.P. z 1919 r., Nr 32, poz. 264.
4. Dz. U. z 1919 r., Nr 67, poz. 401.
5. Dz. U. z 1921 r., Nr 44, poz. 267.
6. Dz. U. z 1924 r., Nr 61, poz. 609.
7. Dz. U. z 1927 r., Nr 79 poz. 687.
8. Dz. U. z 1934 r., Nr 84, poz. 738.
9. Dz. U. z 1934 r., Nr 95 poz. 859 .
10. Dz. U. z 1938 r., Nr 25, poz. 220.
11. Dz. U. z 1939 r., Nr 30, poz. 200.

12. Dz. U. z 1950 r., Nr 6, poz. 46.
13. Dz. U. z 1959 r., Nr 14, poz. 75.
14. Dz. U. z 1967 r., Nr 44, poz. 220.
15. Dz. U. z 1979 r., Nr 15, poz. 97.
16. M. P. z 1973 r., Nr 25, poz. 152.
17. Dz. U. z 1989 r., Nr 34, poz. 178.
18. Dz. U. z 1991 r., Nr 113, poz. 491.
19. Dz. U. z 1992 r., Nr 84, poz. 426.
20. Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483.
21. Dz. U. z 2009 r., Nr 22, poz. 120.
22. Dz. U. z 2022 r., poz. 2559.
23. Dz. U. z 2024 r., poz. 1907.
24. Dz. U. z 2024 r., poz. 1387.
25. Dz. U. z 2024 r., poz. 1354.
26. Dz. U. z 2025 r., poz. 825.

Rozporządzenia do ustaw

1. Rozporządzenie Rady Ministrów z 17.11.2022 roku w sprawie wyłączenia od obowiązku pełnienia czynnej służby wojskowej w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny (Dz. U. z 2022 r., poz. 2559).
2. Rozporządzenie Rady Ministrów z 29.08.2024 roku w sprawie świadczeń rzeczowych na rzecz obrony w czasie pokoju, Dz. U. z 2024 r., poz. 1387.
3. Rozporządzenie Rady Ministrów z 28.08.2024 roku w sprawie świadczeń osobistych i rzeczowych na rzecz obrony w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny, Dz. U. z 2024 r., poz. 1354.

The evolution of the Homeland defence duty

Abstract

Homeland defense duty is a fundamental element of the functioning of the nation-state and expresses the bonds between citizens and the state. This issue holds a special place in Polish political and legal tradition. The evolution of this duty reflects the political, social, and military changes that have occurred over the centuries in the existence of the Polish state. The relevance of these issues became even more apparent these days, during a period of increasing political tensions in the international arena. This study provides a review of the most important legal acts shaping the development of the idea and practice of fulfilling civic duty to defend the Republic of Po-

land, as an emanation and state organization of the Polish Nation from a historical perspective. The aim of this study is to validate the thesis of the historical continuity of this duty and an array of tasks that law imposes on Polish citizens, when the conditions for fulfilling this duty are met.

The scope of this study does not cover the period between the fall of the First Polish Republic at the end of 18th Century and 1918, when defense obligations were implemented on behalf of the partitioning neighbor states. Nevertheless, analyzing Poland's history in the field of national defense, it is clear that the scope of the duty to defend the Homeland has evolved: from wide participation of the population of Piast era, through its transfer to the nobility (Middle Ages), and finally to a universal model based on conscription (19th and 20th Century). Poland's experience in the struggle to regain independence in the early 20th century demonstrated that this universal model proved effective. Pre-1939 regulations also followed this path. The tragedy of World War II, experienced by Poles as the first victims of the armed invasion of German Nazism, highlighted the need to continue and expand the scope of tasks related to the Nation's defense. In the post-war period, a universal army model based on conscription operated, a model that gradually changed only in the 1990s. Currently, there is a clear trend in defense toward the professionalization of the armed forces, while maintaining the voluntary nature of certain elements of military service. By describing this issue holistically, the article confirmed the thesis about the universality of the defense obligation in the subjective and objective scope, pointing to the historical changes that have occurred over time. Selected legal issues and aspects have been highlighted, pointing to significant social trends and practices developed throughout history, thus indicating the gradual evolution of Homeland defense duties. This issue takes on particular significance on the modern battlefield, where the manner of conducting armed conflicts has undergone significant technical changes.

Key words

Homeland defense duty, national defense, national security, civil defense, military, army, war, conflict, public safety, conscription, military service.